

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства та
природокористування
Навчально-науковий інститут економіки та менеджменту
Кафедра суспільних дисциплін

07-03-432М

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до семінарських занять та самостійної роботи
з навчальної дисципліни

«Археологія»

для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського)
рівня за освітньо-професійною програмою
014.03 «Середня освіта (Історія)»
предметної спеціальності «Історія»
денної форми навчання

Рекомендовано
науково-методичною радою
з якості ННІЕМ
Протокол № 9 від 12.02.2024 р.

Рівне – 2024

Методичні вказівки до семінарських занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Археологія» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти за освітньо-професійною програмою 014.03 «Середня освіта (Історія)» предметної спеціальності «Історія» денної форми навчання. [Електронне видання] / Прищепя Б. А. – Рівне : НУВГП, 2024. – 40 с.

Укладач: Прищепя Б. А., д.і.н., доцент, професор кафедри суспільних дисциплін.

Відповідальний за випуск: Олексін Ю. П., д.п.н., професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін.

Керівник групи забезпечення спеціальності 014.03 «Середня освіта (Історія)»
Прищепя О. П., д.і.н., доцент, професор кафедри суспільних дисциплін.

© Б. А. Прищепя, 2024

© НУВГП, 2024

ЗМІСТ

1. Передмова.
2. Методичні поради для роботи над дисципліною.
3. Теми семінарських занять.
4. Плани семінарських занять.
5. Теми для самостійного вивчення.
6. Завдання до самостійної роботи.
7. Індивідуальні науково-дослідні завдання.
8. Питання до підсумкового контролю.
9. Рекомендована література.
10. Інформаційні ресурси.

1. Передмова

Навчальна дисципліна «Археологія» є обов'язковим компонентом (ОК30) Освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, яка має на меті забезпечити підготовку майбутніх вчителів історії базової та профільної середньої школи на основі новітніх досягнень історичної та педагогічної наук.

Головною метою навчальної дисципліни є формування у здобувачів цілісного бачення давнього минулого як сукупності наукових знань про найбільш ранні періоди історії людства, а також засвоєння методологічних прийомів здобуття такого знання, послуговуючись археологічними джерелами.

Окрім лекційних занять (16 год.) значна кількість годин (24 год.) відводиться семінарським заняттям. Це одна з базових форм навчально-виховного процесу, що сприяє активізації самостійної роботи студентів.

2. Методичні поради для роботи над навчальною дисципліною

Запропонована здобувачам вищої освіти 1 курсу предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія) навчальна дисципліна охоплює найважливіші проблеми давньої історії України від найдавніших часів до доби середньовіччя і періоду раннього нового часу.

До кожної з тем вказані питання, рекомендована література, яку потрібно опрацювати. При підготовці до семінарських занять і в ході їх проведення слід глибоко осмислити основні положення сформульованих питань з тим, щоб у подальшій роботі з учнями в середній школі

широко використовувати набуті знання для популяризації минулого рідного краю.

Підготовку до семінарських занять пропонується здійснювати наступним чином:

Після уважного ознайомитися з планами занять слід переглянути конспекти лекцій по конкретній тематиці і приступити до опрацювання рекомендованої навчально-методичної і наукової літератури. Для пошуку літератури варто користуватися вказаними Інтернетресурсами, а також електронними каталогами бібліотечних закладів.

Знайомлячись із рекомендованою літературою, слід виділяти і фіксувати основні думки і положення відповідно до плану семінару. Текст виступу на семінарському занятті складається у формі доповіді, реферату, поширеного плану чи то тез. Виступ здобувача повинен бути розрахований до 8 хвилин з одного питання, а доповнення – 3-4 хвилини. Бажано не зачитувати підготовлений текст свого виступу, а проговорювати його усно. Варто також бути готовим дати оцінку виступам своїх одногрупників. Такі підходи дозволять у подальшому вільно почувати себе у ролі лектора в шкільній аудиторії чи то в інших публічних місцях.

Високим рівнем підготовки здобувача вищої освіти до семінарських занять вважається такий, коли він готується до кожного заняття, бере активну участь у їхньому проведенні у різних формах (підготовка доповіді чи реферату, особистий виступ чи доповнення). Аби відповідь здобувача була повноцінною, він повинен вміти:

- глибоко і всебічно розкрити суть питання;
- об'єктивно аналізувати виступи своїх однокурсників;
- робити після кожного виступу короткі висновки і узагальнення.

Раціонально організована робота студентів по підготовці до практичних занять сприятиме міцному,

систематичному, свідомому засвоєнню ними матеріалу з давньої і середньовічної історії України.

3. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Денна форма	Заочна форма
1.	Джерельна база археологічних досліджень.	2 год.	
2.	Опрацювання археологічних знахідок.	2 год.	
3.	Палеолітичні та мезолітичні пам'ятки України.	2 год.	
4.	Пам'ятки ранніх землеробів на території України (неоліт і енеоліт).	2 год.	
5.	Населення України за доби бронзи.	2 год.	
6.	Пам'ятки раннього залізного віку.	2 год.	
7.	Античні держави Північного Причорномор'я.	2 год.	
8.	Археологія давніх слов'ян та їх сусідів	2 год.	
9.	Археологія періоду Київської Русі (X – перша половина XII ст.).	2 год.	
10.	Археологія Волинського і Галицького князівств (XII – перша половина XIV ст.).	2 год.	

11.	Середньовічна археологія Сходу і Півдня України (VI–XIV ст.).	2 год.	
12.	Археологія доби українського козацтва XV–XVIII ст.	2 год.	
	Разом	24 год.	

4. Плани семінарських занять

Семінарське заняття № 1

Тема: Джерельна база археологічних досліджень.

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: співбесіда; робота з навчальною літературою й історичними джерелами; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Археологія в системі історичних наук.
2. Археологічні джерела:
 - 2.1. Основні види археологічних джерел;
 - 2.2. Археологічні пам'ятки, їх види та інформаційні можливості.
3. Етапи та методи археологічного дослідження.
4. Археологічна періодизація та хронологія.
5. Основні етапи розвитку української археології.

Узагальнення вивченого: діагностика знань в усній і тестовій формі.

Рекомендована література

1. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізняк, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
2. Бунятян К. П. Давнє населення України. Київ : Либідь, 1999. 210 с.
3. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 480 с.
4. Мезенцева Г. Дослідники археології України. Чернігів : Сіверянська думка, 1997. 205 с.
5. Словник-довідник з археології / Ред., укладач та керівник авторського колективу Н. О. Гаврилюк. Київ, 1996. 431 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Семінарське заняття № 2

Тема: Опрацювання археологічних знахідок.

Вид заняття: семінар-практикум.

Методи: практичні завдання; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Інформаційні можливості вивчення речових знахідок (артефактів) і використання їх в історичних дослідженнях.
2. Систематизація і класифікація речових знахідок
3. Вимоги до опису речових знахідок.
4. Вимоги до фотофіксації та зарисовки речей.
5. Способи датування рухомих археологічних матеріалів.

Узагальнення вивченого: діагностика знань в усній, тестовій та ілюстративній формі.

Рекомендована література

1. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. : навчальний посібник / Телегін Д.Я., Винокур І.С., Титова О.М., Свешніков І.К. та ін. Київ, 1997. 336 с.
2. Археологія України за роки Незалежності. Київ : Інститут археології НАН України, 2021. 448 с.
3. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л.Л. Залізняка, О.П. Моця, В.М. Зубар та ін.; за ред. Л.Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
4. Залізняка Л. Первісна історія України. Київ : Вища шк., 1999. 264 с.
5. Зарубій Е. Золоті та срібні прикраси княжої доби в колекції Львівського історичного музею. Київ : Вольф, 2009. 144 с.
6. Словник-довідник з археології / Ред., укладач Н.О. Гаврилюк. Київ, 1996. 431 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, зробити описи різних категорій знахідок, підготувати ілюстрації знахідок.

Узагальнення вивченого: діагностика знань в усній і тестовій формі.

Семінарське заняття № 3

Тема: Палеолітичні та мезолітичні пам'ятки України.

Вид заняття: семінар-дискусія.

Методи: співбесіда; робота з науковою літературою; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Археологічні пам'ятки раннього і середнього палеоліту на території України.
2. Пізній палеоліт:
 - 2.1. Природне середовище і кліматичні умови в пізньому палеоліті;
 - 2.2. Характеристика неантропа (кроманьйонської людини) та його господарської діяльності;
 - 2.3. Дослідження пізньопалеолітичних поселень та жител;
 - 2.4. Матеріальна культура людей пізнього палеоліту;
 - 2.5. Пам'ятки пізньопалеолітичного мистецтва як джерело для вивчення духовної сфери і релігійних уявлень людей.
3. Мезоліт:
 - 3.1. Кліматичні зміни і їх вплив на життя людей у фінальному палеоліті і мезоліті;
 - 3.2. Матеріальна культура і господарство населення доби мезоліту на території України;
 - 3.3. Мезолітичні поховання досліджені на Україні.
4. Суспільство пізнього палеоліту і мезоліту.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі колоквиуму.

Рекомендована література

1. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізняка, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
2. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004.
3. Давня історія України: у 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Книга 1.
4. Залізняка Л. Первісна історія України. Київ : Вища шк., 1999.
5. Ситник О. Культурна антропологія: походження людини і суспільства : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.
6. Словник-довідник з археології / Ред., укладач Н. О. Гаврилук. Київ, 1996. 431 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Семінарське заняття № 4

Тема: Пам'ятки ранніх землеробів на території України (неоліт і енеоліт).

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: співбесіда, робота з навчально-методичною літературою; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Доба неоліту. Становлення відтворюючих форм господарства.
 - 1.1. Поява і розвиток землеробсько-скотарських культур (культура лінійно-стрічкової кераміки).
 - 1.2. Археологічні культури із домінуванням у господарстві мисливства і збиральництва (буго-дністровська культура).
2. Доба енеоліту. Загальна характеристика.
3. Трипільська культура.
 - 3.1. Історія досліджень.
 - 3.2. Періодизація і хронологія трипільської культури.
 - 3.3. Поселення і житла.
 - 3.4. Сільське господарство і ремесла.
 - 3.5. Пам'ятки мистецтва. Відображення в археологічних джерелах духовної культури і вірувань трипільців.
4. Ранні скотарі степової зони.

Узагальнення вивченого: діагностика знань в усній і тестовій формі.

Рекомендована література

1. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізняка, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
2. Бунятян К. П. Давнє населення України : навч. посібник. Київ : Либідь, 1999. 228 с.
3. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків : «Фоліо», 2007. 415 с.
4. Відейко М. Ю. Пашкевич Г.О. Рільництво племен трипільської культури. Київ : Інститут археології НАН України, 2005. 270 с.
5. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України: Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 480 с.
6. Словник-довідник з археології / Ред., укладач Н. О. Гаврилюк. Київ, 1996. 431 с.
7. Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т. Археологія та стародавня історія України. Курс лекцій : навч. посіб. Київ : Либідь, 1992. 375 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Семінарське заняття № 5

Тема: Населення України за доби бронзи.

Вид заняття: семінар-практикум.

Методи: бесіда, робота з науковою літературою; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Загальна характеристика бронзової доби.
2. Археологічні культури раннього періоду бронзової доби.
 - 2.1. Культура кулястих амфор.
 - 2.2. Ямна культура.
3. Археологічні культури середнього та пізнього періодів бронзової доби.
 - 3.1. Культури шнурової кераміки.
 - 3.2. Тшинецько-камарівська культура.
 - 3.3. Білогрудівська культура.
 - 3.4. Катакомбна культура.
 - 3.5. Культура багатоваликової кераміки (бабинська культура).
 - 3.6. Зрубна культура.
4. Пам'ятки духовної культури, ідеологічні уявлення населення.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі тестових завдань.

Рекомендована література

1. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізняк, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
2. Бунятян К. П. Давнє населення України : навч. посібник. Київ : Либідь, 1999. 228 с.

3. Бунятян К. П., Мурзін В. Ю., Симоненко О. В. На світанку історії. *Україна крізь віки*: в 15 т. Київ, 1998. Т. 1. 336 с.
4. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 480 с.
5. Словник-довідник з археології / Ред., укладач Н. О. Гаврилук. Київ, 1996. 431 с.
6. Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т. Археологія та стародавня історія України. Курс лекцій : навч. посіб. Київ : Либідь, 1992. 375 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Семінарське заняття № 6

Тема: Пам'ятки раннього залізного віку.

Вид заняття: семінар-дискусія.

Методи: аналіз історій і ситуацій; дебати; мозковий штурм.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Загальна характеристика раннього залізного віку. Зміни у господарстві населення та структурі суспільства в ранньому залізному віці.

2. Населення Лісостепу України за кіммерійської доби (IX – початок VII ст. до н.е.).
3. Скіфія за Геродотом.
4. Археологічні пам'ятки Скіфії:
 - 4.1. Види пам'яток: поховальні пам'ятки, городища, поселення;
 - 4.2. Царські скіфські кургани.
5. Соціально-економічний розвиток населення Скіфії.
6. Культура населення Скіфії.
7. Сарматський період.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі тестових завдань.

Рекомендована література

1. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізняка, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
2. Бунятян К. П. Давнє населення України : навч. посібник. Київ : Либідь, 1999. 228 с.
3. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 480 с.
4. Геродот. Історії / Переклад А. О. Білецького. Київ, 1993. 576 с.
5. Давня історія України: у 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Книга 1. 240 с.
6. Мозолевський Б. М. Товста могила. Київ : Наукова думка, 1979. 249 с.
7. Мозолевський Б. М. Скіфський степ. Київ, 1983. 200 с.

8. Словник-довідник з археології / Ред., укладач Н. О. Гаврилук. Київ, 1996. 431 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Семінарське заняття № 7

Тема: Античні держави Північного Причорномор'я.

Вид заняття: семінар-практикум.

Методи: робота з історичними джерелами; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Грецька колонізація Північного Причорномор'я. Періодизація історії античних держав Північного Причорномор'я.
2. Поява та розвиток міст:
 - 2.1. Ольвія;
 - 2.2. Херсонес;
 - 2.3. Пантікапей;
3. Антична економіка:
 - 3.1. Сільське господарство;
 - 3.2. Промисли та ремесла;
 - 3.3. Торгівля.
4. Культура населення античних міст Північного Причорномор'я:
 - 4.1. Писемність;

- 4.2. Пам'ятки мистецтва;
- 4.3. Релігія населення античних міст Північного Причорномор'я.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі тестового контролю.

Рекомендована література

1. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізняка, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
2. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 480 с.
3. Геродот. Історії / Переклад А. О. Білецького. Київ, 1993. 576 с..
4. Давня історія України: у 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Книга 1. 240 с.
5. Крижицкий С. Д., Зубар В. М., Русява А. Е. Античні міста-держави Північного Причорномор'я. *Україна крізь віки*: в 15 т. Київ, 1998. Т. 2. 351 с.
6. Шуст Р. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навчальний посібник. Київ : «Знання», 2007. 371 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Семінарське заняття № 8

Тема: Археологія давніх слов'ян та їх сусідів. (2 год.).

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: співбесіда; діагностика знань, самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Праслов'яни та їх сусіди на рубежі ер та в першій половині I тис. н.е.:
 - 1.1. Зарубинецька культура;
 - 1.2. Черняхівська культура;
 - 1.3. Вельбарська культура.
2. Ранні слов'яни у V–VII ст. н.е. (празька, пеньківська, колочинська культури).
3. Археологічні культури VIII–X ст. (райковецька, волинцівська, роменська).
4. Економічний та суспільний розвиток слов'ян.
5. Культура слов'ян.

Узагальнення вивченого: діагностика знань в усній і тестовій формі.

Рекомендована література

1. Абашина Н. С., Козак Д. Н., Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. Київ : «Стародавній світ», 2012. 366 с.

2. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізняка, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
3. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 480 с.
4. Давня історія України у 2 кн. К. : Либідь, 1995. Книга 2. 224 с.
5. Баран В. Д. Давні слов'яни. *Україна крізь віки*. Київ, 1998. Т. 3. 336 с.
6. Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження слов'ян. Київ, 1991. 142 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Семінарське заняття № 9

Тема: Археологія періоду Київської Русі (X–XIII ст.).

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: співбесіда; робота з науковою літературою; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Загальна характеристика археологічних джерел:
 - 1.1. Городища;

- 1.2. Неукріплені поселення;
- 1.3. Поховальні пам'ятки;
- 1.4. Скарби.

2. Становлення і розвиток міст:
 - 2.1. Київ;
 - 2.2. Чернігів;
 - 2.3. Переяслав.
3. Соціально-економічний розвиток населення:
 - 3.1. Сільське господарство;
 - 3,2. Ремесло;
 - 3,3. Торгівля;
 - 3.4. Соціальна стратифікація суспільства.

5. Культура Київської Русі.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі тестових завдань.

Рекомендована література

1. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізняк, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
2. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 480 с.
3. Давня історія України у 2 кн. Київ : Либідь, 1995. Книга 2. 224 с.
4. Моця О. Дніпровська Русь. Київ : «Стародавній світ», 2013. 232 с.
5. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. Київ, 1996. 224 с.
6. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. *Україна крізь віки*: в 15 т. Київ, 1998. Т. 4. 352 с.

7. Шуст Р. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навчальний посібник. Київ : «Знання», 2007. 371 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Семінарське заняття № 10

Тема: Археологія Волинського і Галицького князівств (XII – перша половина XIV ст.).

Вид заняття: семінар-бесіда.

Методи: співбесіда; робота з науковою літературою; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Археологічні дослідження міст Волинського князівства:
 - 1.1. Дорогобуж;
 - 1.2. Пересопниця;
 - 1.3. Луцьк;
 - 1.4. Городище біля с. Городище поблизу Шепетівки.
2. Археологічні дослідження міст Галицького князівства:
 - 2.1. Галич;
 - 2.2. Звенигород;

- 2.3. Теремовля.
- 2.4. Пліснеськ.
3. Поховальні пам'ятки.
4. Розвиток ремесла і торгівлі.
5. Археологічні дослідження архітектурних пам'яток.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі тестових завдань.

Рекомендована література

1. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізник, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізника. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
2. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 480 с.
3. Баран В. Д. Давній Галич у світлі археологічних досліджень. *Археологія*. 1999. № 2. С. 78–85.
4. Гупало В. Берестянські курганні могильники кінця Х–ХІІ ст. Львів, 2006. 108 с.
5. Пастернак Я. Старий Галич. Краків - Львів, 1944. 255 с.
6. Пескова Г. А. Скарби стародавнього Ізяславля. *Археологія*. 1988. Вип. 61. С. 16–35.
7. Прищепа Б. Дорогобуж на Горині у Х–ХІІІ ст. Рівне, 2011. 250 с.
8. Прищепа Б. Погоринські міста в Х – ХІІІ ст. Рівне, 2016. 296 с.
9. Свешніков І. К. Дослідження давнього Звенигорода у 1982–1983 рр. *Археологія*. 1987. № 57. С. 94–101.
10. Свешніков І. К. Звенигородські грамоти. *Дзвін*. 1990. № 6. С. 127–131.

11. Терський С. Лучеськ Х–ХV ст. Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 252 с.
12. Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина (Х – перша половина ХІV ст. Київ : Наукова думка, 1982. 206 с.
13. Филипчук М. А. Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов'янській та давньоруській час. *Вісник інституту археології*. Львів, 2009. Вип. 4. С. 3–21.

Семінарське заняття № 11

Тема: Середньовічна археологія Сходу і Півдня України (VI–XIV ст.).

Вид заняття: семінар-практикум.

Методи: опрацювання історичних джерел; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Степи України в ранньому середньовіччі (V–X ст.)
 1. Гуни і авари;
 2. Болгари і хозари (салтово-маяцька культура);
 3. Угорці.
2. Пам'ятки кочових племен степового Подніпров'я та Подоння X–XIII ст.
 1. Печеніги і торки
 2. Половці
 3. Пам'ятки золотоординського часу.
 4. Середньовічний Крим.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі фронтального опитування.

Рекомендована література

1. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізник, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
2. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 480 с.
3. Давня історія України у 2 кн. Київ : Либідь, 1995. Книга 2. 224 с.
4. Добролюбський А. О., Смирнов І. О. Кочовики південно-західної України в X–XVII століттях. Київ, Миколаїв : «Іліон», 2011. 172 с.
5. Моця О. П. Землероби та кочівники на Великому кордоні Східної Європи за часів Київської Русі. Київ : Інститут історії НАНУ, 2015. 296 с.
6. Приходнюк О. М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). Київ; Чернівці, 2001.
7. Толочко П. П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. Київ : Абрис, 1999. 198 с.
8. Шуст Р. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навчальний посібник. Київ : «Знання», 2007. 371 с.

Завдання здобувачам вищої освіти для підготовки заняття: Опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи та мультимедійну презентацію відповідно до плану семінарського заняття.

Семінарське заняття № 12

Тема: Археологія доби українського козацтва XV–XVIII ст.

Вид заняття: семінар-практикум.

Методи: опрацювання історичних джерел; самостійна робота.

Мотивація навчання: особистісне і професійне самовдосконалення.

Актуалізація опорних знань: контрольні запитання до теми.

План

1. Загальна характеристика пам'яток.
2. Запорозькі Січі.
3. Місця визначних битв.
4. Міста і замки, монастирі.
5. Матеріальна культура та побут населення України.

Узагальнення вивченого: діагностика знань у формі фронтального опитування.

Рекомендована література

1. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. : навчальний посібник / Телегін Д. Я., Винокур І. С., Титова О. М., Свешніков І. К. та ін. Київ, 1997. 336 с., 2022. 448 с.
2. Археологія України за роки незалежності. Київ : Інститут археології НАН України, 2022. 448 с.
3. Липа К. Під захистом мурів. Київ : Наш час, 2007. (Серія «Невідома Україна»). 184 с.

4. Кучера М. П. До питання про традиції оборонного будівництва Київської Русі в дерев'яній архітектурі XV–XVII ст. *Середні віки на Україні*. 1973. Вип. 2. С. 127–131.
5. Моця О. П. Археологія козацької доби в Україні. *Археологія*. 2017. № 3. С. 55–65.
6. Прищепа Б. А. Пізньосередньовічні волинські замки (за матеріалами досліджень пам'яток XIV–XVI ст. басейну ріки Горині). *Археологія і давня історія України*. Київ, 2020. Вип. 2 (35). С. 194–200.
7. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. Львів : Слово, 1992. 304 с.

5. Теми для самостійного вивчення

Самостійна робота здобувачів вищої освіти є основним видом засвоєння навчального матеріалу з курсу «Археологія» у поза аудиторний час. Її метою є вироблення навичок і вмінь працювати з літературою, віднаходити головні, стрижневі аспекти проблем, що потребують твердого засвоєння, набуття здатності визначати свою позицію щодо дискусійних ідей чи концепцій та аргументовано її обґрунтовувати.

Предметом самостійної роботи здобувачів є вивчення окремих тем навчальної дисципліни «Археологія», написання рефератів і есе, підготовка реферативних матеріалів по важливих проблемах цієї навчальної дисципліни. Самостійна робота здобувачів передбачає також опрацювання письмових джерел, наукових праць з окремих проблем регіональної історії, роботу з історичними мапами та контурними картами.

Самостійна робота організовується у такій бажаній послідовності:

- попереднє вивчення навчальної програми з дисципліни;
- ознайомлення з літературою по темі майбутньої лекції;

- слухання лекції, складання лекційного конспекту з подальшим його доопрацюванням;
- вивчення і аналіз рекомендованої літератури і виконання контрольних завдань;
- з'ясування питань, які виникли в процесі вивчення матеріалу, під час консультації у викладача.

Важливою формою самостійної роботи є підготовка **реферату** – короткого викладення основних положень тієї чи іншої наукової праці чи проблеми переважно у письмовому вигляді. По суті це має бути самостійне дослідження запропонованої літератури. У тексті реферату виділяється вступ (із аргументацією актуальності теми), основна частина (із розбивкою на розділи) і висновки (тут має бути викладена власна оцінка проаналізованої літератури).

Обсяг тексту реферату – до 15 сторінок, видрукованих на окремих аркушах паперу А-4 з відповідною нумерацією сторінок.

Рационально організована самостійна робота здобувачів вищої освіти сприятиме міцному, систематичному, свідомому засвоєнню ними матеріалу навчальної дисципліни «Історичне краєзнавство»

Основні теми навчальної дисципліни, що потребують самостійного опрацювання:

1. Сучасний стан археологічних досліджень в Україні.
2. Розвиток археологічних досліджень в Україні в 20–30-х рр.: здобутки і втрати.
3. Використання археологічних джерел в історичних дослідженнях.
4. Освоєння простору давнім населення України: дослідження систем заселення і поселенських структур.

5. Використання природничих наук в археологічних дослідженнях.
5. Використання гуманітарних наук в археологічних дослідженнях.
6. Способи датування археологічних знахідок і комплексів у сучасних археологічних дослідженнях.
7. Роль музейних фондів у сучасних археологічних дослідженнях.
8. Роль музеїв у збереженні і популяризації археологічних колекцій.
9. Характеристика археологічних колекцій у музеях Волині.
10. Охорона пам'яток археології в сучасній Україні.
11. Розвиток міської археології в сучасній Україні.
12. Виявлення та наукове дослідження археологічних пам'яток на території Рівненщини в добу незалежної України.
13. Сучасне українське законодавство про охорону культурної спадщини і зокрема про охорону пам'яток археології.
14. Визначні відкриття археологів на Україні за роки Незалежності.

6. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	год. для денної форми навч.	
1	Законспектувати визначення основних археологічних термінів	7	
2	Нанести на контурну карту України палеолітичні пам'ятки	6	
3	Законспектувати додаткову літературу про дослідження трипільської культури	6	
4	Окреслити на контурній карті України територіальні межі розміщення археологічних культур раннього залізного віку	6	
5	Підготувати реферативне повідомлення з проблем розвитку античної цивілізації в Північному Причорномор'ї	6	
6	Нанести на контурну карту України основні напрямки розселення слов'ян і руху кочівників у ранньому середньовіччі	6	
7	Опрацювати літературу по темі «Ранні слов'яни на Волині» в краєзнавчому відділі Рівненської обласної наукової бібліотеки	6	
8	Відвідати Рівненський обласний краєзнавчий музей і оглянути	4	

	експозицію «Пам'ятки Київської Русі на Рівненщині», підготувати повідомлення		
9	Опрацювання наукової літератури про Берестецьку битву для написання реферативного повідомлення	6	
10	Пошук у краєзнавчому відділі Рівненської обласної наукової бібліотеки літератури про міста Волині Київської Русі та підготовка реферативного повідомлення	6	
11	Опрацювати додаткову літературу з проблеми взаємодії слов'ян і степових кочівників у середньовіччі.	6	
11	Нанести на контурну карту місця розташування замків на території Волині, зведених у XV–XVII ст. і підготувати повідомлення про їх туристичні можливості	6	
12	Нанести на контурну карту пам'ятки козацької доби: на Волині; на Середньому Подніпров'ї; у Нижньому Подніпров'ї	5	
	Разом	76	

7. Індивідуальні науково-дослідні завдання

Підготовка і захист реферату на одну з тем:

План

1. Вступ.
2. Основна частина:
 - 2.1. Історія досліджень проблеми;
 - 2.2. Аналіз археологічних джерел;
 - 2.3. Загальна характеристика пам'ятки.
3. Висновки.
4. Список використаних джерел та літератури.

Теми рефератів

1. Найважливіші археологічні відкриття на території України у ХІХ ст.
2. Вікентій Хвойка – відомий український археолог.
3. Найважливіші археологічні відкриття на території України у другій половині ХХ ст.
4. Нові відкриття викопних решток предків людини в Африці в 60–70-х рр. ХХ ст.
5. Мистецтво пізнього палеоліту.
6. Кліматичні зміни в кінці льодовикового періоду і їх вплив на господарську діяльність людини в мезоліті.
7. Перехід до відтворюючих форм господарства в неоліті на території України.
8. Керамічне виробництво в неоліті.
9. Трипільська культура.
10. Мегалітичні пам'ятки мідного віку на території України.
11. Пам'ятки культури шнурової кераміки на території України.
12. Ідеологічні уявлення племен бронзового віку.

13. Археологічні пам'ятки кіммерійців на території України.
14. Археологічні пам'ятки Степової Скіфії.
15. Археологічні дослідження скіфських царських курганів.
16. Археологічні пам'ятки сарматів на території України.
17. Грецька колонізація Північного Причорномор'я.
18. Культура населення античних міст Північного Причорномор'я.
19. Населення України в пізньоримський час за матеріалами черняхівської культури.
20. Празька археологічна культура слов'ян V–VII ст.
21. Поховальні пам'ятки IX–XIII ст. як джерело для вивчення літописних племен у східних слов'ян.
22. Археологічні дослідження середньовічного Києва.
23. Оборонні споруди Київської Русі.
24. Військове озброєння часів Київської Русі за археологічними джерелами.
25. Ранньосередньовічні візантійські міста на території Криму.
26. Салтово-маяцька культура.
27. Археологічні дослідження поля Берестецької битви.
28. Вивчення Запорозьких Січей українського козацтва.
29. Пізньосередньовічні фортеці та замки України.

8. Питання для підсумкового контролю

1. З'ясуйте місце археології в системі спеціальних історичних дисциплін.
2. Проаналізуйте основні види археологічних джерел.
3. Охарактеризуйте основні види археологічних пам'яток.

4. Охарактеризуйте етапи та методи археологічного дослідження.
5. Розкрийте історію розвитку археології в Україні.
6. Дайте загальну характеристику палеоліту як одного з підрозділів кам'яного віку.
7. Розкрийте сучасні наукові погляди на проблему походження людини.
8. Охарактеризуйте пам'ятки ашельської доби на території України.
9. Охарактеризуйте пам'ятки мустьєрської доби на території України.
10. Охарактеризуйте пам'ятки пізнього палеоліту на території України.
11. Охарактеризуйте матеріальну культуру пізнього палеоліту як джерело для вивчення господарської діяльності людини.
12. Розкрийте розвиток релігійних вірувань у пізньому палеоліті.
13. Проаналізуйте палеолітичне мистецтво.
14. Дайте загальну характеристику мезоліту як одного з підрозділів кам'яного віку.
15. Охарактеризуйте мезолітичні пам'ятки України: стоянки, майстерні, поховання.
16. Дайте загальну характеристику неоліту. Проаналізуйте шляхи розвитку відтворюючих форм господарства.
17. Охарактеризуйте появу керамічного виробництва у неоліті. Кераміка як археологічне джерело.
18. Проаналізуйте пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки неоліту України.
19. Дайте загальну характеристику мідного віку.
20. Охарактеризуйте трипільську культуру.
21. Проаналізуйте пам'ятки степових скотарів мідного віку на території України.

22. Дайте загальну характеристику бронзового віку.
23. Охарактеризуйте культури шнурової кераміки раннього бронзового віку України.
24. Проаналізуйте археологічні культури бронзового віку степової зони України.
25. Подайте характеристики археологічних культур бронзового віку лісостепової зони України.
26. Дайте загальну характеристику раннього залізного віку.
27. Покажіть, який вплив мало поширення залізних виробів на розвиток давніх суспільств.
28. Проаналізуйте передскіфський період раннього залізного віку на території України.
29. Проаналізуйте повідомлення Геродота про етнографію Скіфії та сусідніх територій.
30. Дайте характеристику населення степової Скіфії за писемними та археологічними джерелами.
31. Наведіть приклади археологічних досліджень царських скіфських курганів.
32. Охарактеризуйте населення Лісостепу, яке входило до складу Скіфії: археологічні пам'ятки, господарство, етнічна приналежність.
33. Обґрунтуйте періодизацію розвитку грецьких поселень у Північному Причорномор'ї.
34. Розкрийте історію розвитку грецьких міст Північного Причорномор'я.
35. Проаналізуйте господарську діяльність населення античних міст Північного Причорномор'я.
36. З'ясуйте розвиток релігії населення античних міст Північного Причорномор'я.
37. Охарактеризуйте розвиток культури населення античних міст Північного Причорномор'я.
38. Проаналізуйте пам'ятки античного мистецтва Північного Причорномор'я.

39. Проаналізуйте сучасні наукові теорії про походження слов'ян.
40. Проаналізуйте зарубинецьку археологічну культуру.
41. Проаналізуйте черняхівську культуру.
42. Охарактеризуйте археологічні джерела, які свідчать про торгові та культурні зв'язки населення України з римськими провінціями у III–IV ст. н.е.
43. Охарактеризуйте писемні джерела про ранню історію слов'ян.
44. Переселення готів. Пам'ятки вельбарської культури.
45. Проаналізуйте слов'янські археологічні культури V–VII ст.: празьку, пеньківську, колочинську.
46. Охарактеризуйте слов'янські археологічні культури VII–X ст.: райковецьку, волинцівську і роменську.
47. Окресліть археологічні пам'ятки епохи великого переселення народів III–IX ст. на території України.
48. Охарактеризуйте господарство і побут слов'ян у ранньому середньовіччі (V–IX ст.) за археологічними та писемними джерелами.
49. Проаналізуйте археологічні пам'ятки слов'янського язичництва I тис. н. е. і охарактеризуйте духовну культуру слов'ян.
50. Охарактеризуйте археологічні пам'ятки доби Київської Русі на території України.
51. Охарактеризуйте розвиток міст доби Київської Русі.
52. Проаналізуйте розвиток сільського господарства у населення Київської Русі за археологічними джерелами.
53. Археологічні джерела про розвиток ремесел у добу Київської Русі.
54. Охарактеризуйте розвиток культури Київської Русі за археологічними джерелами.
55. Проаналізуйте пам'ятки архітектури Київської Русі.

56. Проаналізуйте писемність в добу Київської Русі за археологічними джерелами.
57. Проаналізуйте археологічні дослідження міст Південної Русі IX–XIV ст.
58. Охарактеризуйте племінні союзи східних слов'ян за археологічними джерелами.
59. Охарактеризуйте археологічні пам'ятки X–XIV ст. на території Галицько-Волинського князівства.
60. Проаналізуйте стан археологічних досліджень пам'яток козацької доби XV–XVIII ст. на території України.

9. Рекомендована література

Основна:

8. Абашина Н. С., Козак Д. Н., Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. Київ : «Стародавній світ», 2012. 366 с.
9. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. : навчальний посібник / Телегін Д. Я., Винокур І. С., Титова О. М., Свешніков І. К. та ін. Київ, 1997. 336 с.
10. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізняка, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
11. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 480 с.
12. Давня історія України: у 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Книга 1. 240 с.
13. Давня історія України у 2 кн. Київ: Либідь, 1995. Книга 2. 224 с.

14. Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т. Археологія та стародавня історія України. Курс лекцій. Київ, 1992. 376 с.
15. Словник-довідник з археології / Ред., укладач Н. О. Гаврилук. Київ, 1996. 431 с.

Допоміжна:

16. Археологія України за роки Незалежності. Київ : Інститут археології НАН України, 2021. 448 с.
17. Баран В. Д. Давні слов'яни. *Україна крізь віки*. Київ, 1998. Т. 3. 336 с.
18. Баран В. Д. Давній Галич у світлі археологічних досліджень. *Археологія*. 1999. № 2. С. 78–85.
19. Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження слов'ян. Київ, 1991. 142 с.
20. Бунятян К. П. Давнє населення України : навч. посібник. Київ : Либідь, 1999. 228 с.
21. Бунятян К. П., Мурзін В. Ю., Симоненко О. В. На світанку історії. *Україна крізь віки*: в 15 т. Київ, 1998. Т. 1. 336 с.
22. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура Спогади про золотий вік. Харків : «Фоліо», 2007. 415 с.
23. Відейко М. Ю. Пашкевич Г. О. Рільництво племен трипільської культури. Київ : Інститут археології НАН України, 2005. 270 с.
24. Геродот. Історії / Переклад А. О. Білецького. Київ, 1993. 576 с.
25. Добролюбський А. О., Смирнов І. О. Кочовики південно-західної України в X–XVII ст. Київ, Миколаїв : «Іліон», 2011. 172 с.
26. Залізняк Л. Первісна історія України. Київ : Вища шк., 1999. 264 с.
27. Залізняк Л. Моя археологія. Київ, 2020. 352 с.

28. Зарубій Е. Золоті та срібні прикраси княжої доби в колекції Львівського історичного музею. Київ : Вольф, 2009. 144 с.
29. Крижицкий С. Д., Зубар В. М., Русява А. Е. Античні міста-держави Північного Причорномор'я. *Україна крізь віки*: в 15 т. Київ, 1998. Т. 2. 351 с.
30. Літопис Руський за Іпатським списком / переклад Л. Махновець. Київ, 1989.
31. Липа К. Під захистом мурів. Київ : Наш час, 2007. (Серія «Невідома Україна»). 184 с.
32. Мозолевський Б. М. Товста могила. Київ : Наукова думка, 1979. 247 с.
33. Мозолевський Б. М. Скіфський степ. Київ, 1983. 200 с.
34. Моця О. Дніпровська Русь. Київ : «Стародавній світ», 2013. 232 с.
35. Пастернак Я. Старий Галич. Краків - Львів, 1944. 255 с.
36. Пескова Г. А. Скарби стардавнього Ізяславля. *Археологія*. 1988. Вип. 61. С. 16–35.
37. Прищепа Б. Дорогобуж на Горині у Х–ХІІІ ст. Рівне, 2011. 250 с.
38. Прищепа Б. Погоринські міста в Х–ХІІІ ст. Рівне, 2016. 296 с.
39. Свешніков І. К. Дослідження давнього Звенигорода у 1982–1983 рр. *Археологія*. 1987. № 57. С. 94–101.
40. Свешніков І. К. Звенигородські грамоти. *Дзвін*. 1990. № 6. С. 127–131.
41. Ситник О. Культурна антропологія: походження людини і суспільства : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.
42. Терський С. Лучеськ Х–ХV ст. Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 252 с.

43. Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст. Київ : Наукова думка, 1982. 206 с.
44. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. *Україна крізь віки*: в 15 т. Київ, 1998. Т. 4. 352 с.
45. Толочко П. П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. Київ : Абрис, 1999. 198 с.
46. Филипчук М. А. Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов'янський та давньоруський час. *Вісник інституту археології*. Львів, 2009. Вип. 4. С. 3–21.
47. Шуст Р. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навчальний посібник. Київ : «Знання», 2007. 371 с.

10. Інформаційні ресурси

1. Наукова бібліотека НУВГП – м. Рівне, вул. Олексі Новака, 75. URL: <http://lib.nuwm.edu.ua/>
2. Обласна наукова бібліотека – м. Рівне, вул. Олександра Борисенка, 6. URL: <http://lib.rv.ua>
3. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>.
4. Енциклопедія історія України. URL: <http://www.history.org.ua/?encyclp>
5. Інститут історії України НАН України URL: <http://history.org.ua>
6. Історична Волинь. URL: <https://www.istvolyn.info/post/14>
7. Локальна історія. Мультимедійна онлайн-платформа про минуле та сучасне України. URL: <https://localhistory.org.ua/>